

MAKAI JÁNOS

**A VLAGYIMIR–SZUZDALI FEJEDELEMSÉG
KÜLPOLITIKÁJA A 12. SZÁZAD 60–70-ES
ÉVEIBEN**

ABSTRACT: (*Foreign policy of the Vladimir – Suzdal Principality in the 1160s and 1170s*) In the author's opinion, the foreign policy of the Vladimir – Suzdal Principality in the 1160s and 1170s was first of all the foreign policy of Prince Andrei. He was given the nickname „Bogoliubsky” (God-loving), after the village of Bogoliubovo which had been chosen as the site of his fortified castle. So this essay studies the steps he took and the endeavours he strove for.

Foreign policy of Andrei Bogoliubsky can not be assessed as a completely positive or negative one because of the alternations of his successes and failures. With the attacks on the Volga–Bulgars (in 1164, 1171–1172), the Prince, in all probability contributed to the later successes of his younger brother Vsevolod, as Novgorod was under Andrei's control until his death. However, it seems to be indisputable that he had illusions with regard to Kiev. His aims in 1169 seemed to be realistic because the coalition, organized by him, occupied the town by the river bank of Dneper. On the other hand, he was defeated at Vishgorod in 1173 and it could be one of the reasons for his tragic death. It would be incorrect to think that Prince Andrei's political influence ended after 1173. After the defeat at Vishgorod, the monarch of Vladimir lost only his supremacy but he still remained an important Old-russian Prince and the „pointer of the scales”.

A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben is elsősorban a szuzdali uralkodó külpolitikája volt. A hatalmi képlet három fontos eleme ugyan létezett Északkelet–Oroszországban, a források azonban a fejedelem, Jurij Dolgorukij szerepét domborítják ki.

Dolgorukij elsősorban Kijev megszerzésére törekedett, de Novgoroddal kapcsolatos tervei is konfliktusokhoz vezettek. Novgorodi politikáját két aspektusból lehet megközelíteni. Egyrészt az általa adófizetésre kötelezettek számát kívánta a szomszédos állam kárára növelni, másrészt novgorodi befolyása erősítésével az Olgovicsok és a Msztyiszlavicsok pozícióit próbálta gyengíteni. Erős ütőkártya (a szuzdali gabona) volt a kezében, de fiait így is csak egy-egy rövid időszakra sikerült a novgorodi fejedelmi székbe juttatnia. Az a kísérlete pedig, hogy a novgorodi fegyveres erőket bevonja a Kijevért folytatott harcokba, kudarcot vallott.

Jurij Dolgorukij látszólag igen sikeres déli politikát folytatott, hiszen háromszor foglalta el Kijevet. Nem ennyire kedvező a kép, ha a körülményeket mérlegeljük. Az Izjaszlav kijevi fejedelemmel vívott háború három nagyobb csatájából kettőt elvesztett. Két alkalommal rövid uralkodás után, csúfosan kellett elmenekülnie a Dnyeper parti városból, harmadjára pedig valószínűleg megmérgezték. A kijevi fejedelem olyan sikeresen verte vissza a gyakori szuzdali támadásokat, hogy halála idején (1154) Jurijnak éppúgy nemvolt területe Dél-Oroszországban, mint a kijevi trónért folytatott harc kezdetén (1149).

A kunokkal valóegyüttműködés Jurij Dolgorukij külpolitikájának szintén alapvető vonása volt. A kunok a 12. század 30–70-es éveiben igen aktívan vettek részt az óorosz belháborúkban, a szuzdali fejedelem Kijevért vívott küzdelme pedig éppen ebben a periódusban zajlott. Jurij több hadjáratban is igénybe vette katonai erőiket.

Dolgorukij külpolitikája nem vette eléggé figyelembe Északkelet-Oroszország érdekeit, sokkal inkább egyéni ambícióit tükrözte. A Szuzdali Fejedelemség további felemelkedéséhez olyan uralkodóra volt szükség, aki nem a kijevi nagyfejedelmi címnek nevezett délibábot kergeti, hanem energiáját a helyi ügyek intézésének szenteli. Ennek az elvárásnak Jurij fia és utódja, Andrej is csak részben felelt meg.

Andrej Bogoljubszkij (1157–1174) külpolitikájában három fő irány különíthető el, minthogy arra a Volgai Bolgárországgal, Novgoroddal és Kijevvel folytatott küzdelem volt jellemző. A Vlagyimir–Szuzdali Fejedelemség megerősödését mutatja, hogy mindhárom esetben Bogoljubszkij kezdeményezte a konfliktusokat. Kijev megszerzése már Jurij Dolgorukij politikájának is fő célja volt, azonban Novgorod és a Volgai Bolgárország elleni olyan mértékű agresszív fellépésre, mint amilyen az 1160–1170-es éveket jellemezte, 1157 előtt nem került sor.

A XII. sz. 60-as éveitől kezdve a vlagyimiri uralkodók egy sor hadjáratot indítottak a volgai bolgárok ellen. Ezek oka egyrészt a volgai kereskedelmi út biztonságának megteremtésére irányuló törekvés,¹ másrészt a két szomszédos állam terjeszkedése volt. A Volgai Bolgárország a XII. században jelentős érdeklődést mutatott azon törzsek iránt, amelyek a Fehértől nyugaton a Pecsoráig, keleten pedig az Obig terjedő hatalmas térséget

népesítették be. A rosztov-szuzdali föld fejedelmei, miután behatoltak az Északi Dvina vidékére, és meghódították a Kljazma, valamint az Oka alsó folyásánál lévő területeket, betörték a bolgár állam befolyási szférájába. A rosztoviak és a szuzdaliak előrenyomulása Andrej Bogoljubszkij uralkodásától kezdve már a Volga középső folyása felé irányult.²

Andrej fejedelem első támadására 1164-ben került sor, amellyel kapcsolatban a Lavrentyij-évkönyv meglehetősen tendenciózus hangvétellel a következő adatokat tartalmazza: a vlagyimiri csapatokat maga Bogoljubszkij vezette. Vele tartott fia, Izjaszlav, öccse, Jaroszlav és Jurij muromi fejedelem is. Az óorosz csapatok győzelmet arattak a bolgár uralkodó felett, aki seregének csak egy kis részével tudott a fővárosába visszavonulni. Ezután a támadók Brjahimovot elfoglalták, további három várost pedig felperzseltek.³ Ebből a híradásból lehetetlen megállapítani Andrej Bogoljubszkij sikerének mértékét. Nem derül ki belőle, hogy miért nem folytatták a megvert ellenség üldözését, és az sem, vajon kerültek-e újabb területek vlagyimiri fennhatóság alá. Nagy hangsúlyt helyezett viszont az évkönyvíró az Istenanyának a győzelem kivívásában játszott szerepére, minthogy az oroszok még a híres Istenanya-ikont is magukkal vitték a hadjáratba.⁴

Az 1171–1172 telén indított második támadás viszont kudarcot vallott. Ekkor Andrej Bogoljubszkij Msztyiszlav nevű fiát küldte a bolgárok ellen, akihez a muromi és rjazanyi uralkodók fiai is csatlakoztak. Az Oka torkolatánál a fejedelmek két hetet vártak a különféle csapatok csatlakozására, és elhatározták, hogy Borisz Zsigyiszlavics vajda vezetésével egy előretolt druzsinát indítanak a bolgárok ellen. Az oroszok váratlanul törtek az ellenséges területekre, hat falut és egy várost elfoglaltak, a férfiakat lekaszabolták, az asszonyokat és a gyerekeket pedig fogságba vetették. A Lavrentyij-évkönyv ezen eseményeket feljegyző krónikása – érezhetően Vlagyimir-barát szemlélete ellenére – is csak ennyi eredményt konstataált, s egyértelműen utalt a hadjárat végkimenetelére: a bolgárok, miután tudomást szereztek róla, hogy a fejedelmek csak kis druzsinával érkeztek, hatezer katonát gyűjtöttek össze, és üldözőbe vették az oroszokat, de csak húsz versztányira közelítették meg őket, azután visszafordultak. A támadók, akiket az évkönyvíró sokatmondó megállapítása szerint a Szent Istenanya és a keresztény imádság mentett meg, Istent dicsőítették, és hazaindultak.⁵

A fenti hadjáratok, annak ellenére, hogy alapvetően nem módosították az erőviszonyokat, az óorosz–bolgár kapcsolatokban bekövetkezett változásokat szimbolizálták. Míg az 1150-es évekig a Volgai Bolgárország közvetlen veszélyt jelentett a Szuzdali Fejedelemségre nézve, addig az 1160-as években az óorosz csapatok offenzívába mentek át, a volgai bolgárok pedig védekezésre kényszerültek. Andrej Bogoljubszkij „bolgár politikája” egy olyan folyamat fontos részét képezte, melyet Jurij Dolgorukij alapozott meg, és Vszevolod Jurjevics folytatott tovább.

Az 1160–1170-es években a vlagyimiri külpolitikai lépések elsősorban Kijev megszerzésére és megtartására irányultak. Az egykori fővárosért folytatott küzdelemmel is összefüggésben volt a Novgorod feletti befolyás biztosításaért vívott harc, melyek ismertetése előtt érdemes megvizsgálni a még mindig a fejedelmek érdeklődésének homlokterében álló Kijev, valamint a Kijevi Fejedelemség helyzetét.

1157 után a kijevi trónért a csernyigovi, volhiniai és szmolenszki fejedelmek folytattak nem egyszer vére menő küzdelmet. Jurij Dolgorukij halálát követően a kijevi uralkodó Izjaszlav Davidovics, a csernyigovi Szvjatoszlavics-ág rangidős tagja lett, aki azonban 1158-ban vereséget szenvedett Msztyiszlav Izjaszlavics volhiniai fejedelemtől. Msztyiszlav elfoglalta Kijevet, és a trónra nagybátyját, Rosztyiszlav Msztyiszlavicsot (1159–1167) hívta meg. Az új kijevi uralkodó és szövetségese, Szvjatoszlav Olgovics ellen a detronizált Izjaszlav Davidovics szervezkedni kezdett. Végül Rosztyiszlav székhelyét sikerült elfoglalnia, azonban Belgorod ostrománál megsebesült, és hamarosan meg is halt.⁶

A kiváló orosz történétíró, Sz. M. Szolovjov Rosztyiszlav Msztyiszlavicsról a következő, meglehetősen pozitív értékelést adta: „Érdekes jelenség volt a Msztyiszlavicsok, sőt az összes régi fejedelem között is. Tisztelte bátyját, Izjaszlavot és nagybátyjait, nem szerette az ellenségeskedést. Amikor rangidős lett nemzetségében, megkövetelte a fiatalabbaktól a tiszteletet, az engedelmisséget; megbékéltetésre törekedett; nem sértette meg fiatal rokonait, sőt birtokokat adott nekik”⁷ Kétségtelen, hogy Bogoljubszkij ezen unokatestvére a Dnyeper két partján és Oroszország többi részén is sokat fáradozott a zavaros helyzet rendezése, vagy legalább az ellentétek tompítása érdekében. Azonban uralkodása mégis hozzájárult a Kijevi Fejedelemség (itt már csak a Kijevi Nagyfejedelemség egyik utódállamáról van szó) szétagolódásához, s ezáltal Kijev jelentőségének további csökkenéséhez. Annak ugyanis, hogy elfoglalta a nagyfejedelmek egykori trónját, ára volt: Msztyiszlav Izjaszlavics részére át kellett adnia Belgorodot, Torcseszket és Trepolt. Nyilván Rosztyiszlav maga is tisztában volt e lépés következményeivel, mert a fenti három várost rövidesen saját fennhatósága alá vonta, ami konfliktushoz vezetett. 1163 körül megegyezés született a kérdésben: Belgorod és Torcseszk ismét, Trepol helyett pedig Kanyev a volhiniai uralkodóé lett.⁸ Ezzel Msztyiszlav Izjaszlavicsnak a Kijevi Fejedelemségben megszerzett pozíciója, még akkor is, ha egyik támaszpontja Kijevtől távolabb, délebbre került, változatlanul kedvező volt, melyet Rosztyiszlav Msztyiszlavics halála után (1167) ki is használt, és Vlagyimir Msztyiszlavicssal, apja egyetlen még élő testvérével szemben könnyedén szerezte, ill. tartotta meg a kijevi trónt.⁹ Ugyanakkor Rosztyiszlav Msztyiszlavics fiai apjuk halála után megtartották déli volosztyaikat, ami tovább bonyolította a helyzetet, mivel 1169-től kezdve, mint azt a későbbi-

ekben látni fogjuk, az ő ignorálásukkal nem lehetett a Kijevi Fejedelemség ügyeit intézni.

A Jurij Dolgorukij halála utáni években a Szuzdali Fejedelemség és új uralkodója, Andrej Bogoljubszkij nem tudott jelentős hatást gyakorolni a déli eseményekre. Ennek egyik oka az volt, hogy a Jurjevicsek közül délen csak Gleb fennhatósága alatt maradt számottevő politikai és katonai erőt biztosító terület. Másrészt uralkodásának első szakaszában Andrej Jurjevics elsősorban az északkeleti belpolitikai helyzettel foglalkozott. Mindkét tényező fontos volt azonban a későbbi lépéseket tekintve: Gleb oblasztyának (Perejaszlavl-nak) az elhelyezkedése a Kijevért folytatott harc szempontjából igen kedvező volt, a jól kiépített, megszervezett Vlagyimir–Szuzdali Fejedelemség pedig viszonylag szilárd hátszínnyel biztosított ugyanahhoz.

Az, hogy a kijevi–vlagyimiri kapcsolatokat 1157 és 1169 között nem jellemezték látványos események, korántsem jelenti Bogoljubszkij passzivitását, érdektelenségét ezen a téren, sőt a fejedelem ezekben az években is figyelemmel kísérte a kijevi trón sorsának alakulását. Miután Izjaszlav Davidovics, aki egyébként Jurij Dolgorukij esküdt ellensége volt, elvesztette Kijevet, felvette a kapcsolatot Andrej Jurjevicssel. 1159-ben Izjaszlav Bogoljubszkij lányának kezét, valamint katonai segítségét kérte unokaöccse, Szvjatoszlav Vlagyimirovics vcsiszi fejedelem számára, és mindkettőt meg is kapta. A Vcsiszs városát ostromló Olgovicsok, Rosztyiszlav kijevi fejedelem szövetségesei az Izjaszlav Andrejevics által vezetett felmentő csapatok közeledéséről tudomást szerezvén, beszüntették az ellenségeskedést.¹⁰ Ezután Andrej Bogoljubszkij mint Izjaszlav támogatója északon akart érzékeny csapást mérni Rosztyiszlav Msztyiszlavicsra, mivel Novgorodban Szvjatoszlav Rosztyiszlavics volt a fejedelem. A novgorodiak Andrej fenyegetésének hatására Szvjatoszlávot elfogták, és Ladogába vitték. Ebben a Rosztyiszlavicsok ellenségei játszották a főszerepet. A novgorodiak kérték Bogoljubszkijt, hogy küldje el valamelyik fiát fejedelemnek, de ő testvérét, Msztyiszlávot akarta elküldeni. Msztyiszlav Jurjevics már volt fejedelem a Volhov partján lévő városban, talán éppen ezért tiltakoztak személye ellen a novgorodiak. Végül megegyeztek, s Msztyiszlav Rosztyiszlavics, Andrej Bogoljubszkij unokaöccse került Novgorod élére¹¹ (1160).

Az 1157-et követő évtizedben Vlagyimir és Kijev viszonya összességében mégis kiegyensúlyozott volt. Bogoljubszkij először a trónjától megfosztott Izjaszlav Davidovicsot támogatta, majd annak halála után kiegyezett Rosztyiszlav Msztyiszlavicssal. Ennek a jele volt, hogy 1161-ben a vlagyimiri uralkodó jóváhagyásával ismét Szvjatoszlav Rosztyiszlavics lett a novgorodi fejedelem. Rosztyiszlav azonban nem tudta fia helyzetét megszilárdítani. Halála (1167) után valószínűleg összeesküvés készült Szvjatoszlav ellen, mivel ő Velkije Lukiba menekült, és megüzente, hogy nem akar a novgorodiak fejedelme lenni, akik ezután elűzték onnan.

Szvjatoszlav Toropecbe, majd a Volgához ment. Andrej Bogoljubszkij még ekkor sem változtatta meg az álláspontját: továbbra is Szvjatoszlávot támogatta.¹²

A vlagyimiri–kijevi viszony, pontosabban a két trón birtokosának kapcsolata Msztyiszlav Izjaszlavics uralkodása (1167–1169) idején mérgesedett el. Bogoljubszkij kezdetben várakozó álláspontra helyezkedett: a Msztyiszlav ellen sikertelenül szervezkedő Vlagyimir Msztyiszlavics nála keresett támaszt, ő azonban Rjazanyba küldte.¹³ Úgy tűnik, még kedvezőbb alkalmat várt a kijevi fejedelem elleni támadásra, amelynek megindulása csak idő kérdése volt, mert aligha vitatható, hogy a déli ügyekbe való beavatkozásra tudatosan készült. 1169-re Vlagyimir pompája vetekedett Kijevével. Székhelye közelében Bogoljubovban Bogoljubszkij fényűző rezidenciát építtetett, ami a kortársakat nyilván a Kijev–Visgorod kapcsolatra emlékeztette, és még arra is volt gondja, hogy – szintén kijevi mintára – Arany-kaput emeltessen.

Kijev a még hozzá tartozó területekkel együtt ekkorra a legerősebb óorosz fejedelmek vetélkedésének célpontja és színtere lett. Politikai jelentősége elsősorban szimbolikus volt, birtoklása nem jelentett különösebb hatalmat. A kijevi trónra ülő fejedelmek megtartották korábbi oblasztyaikat, mert az igazi erőt azok biztosították. Andrej Bogoljubszkijnek sem a régi főváros megszerzése volt a fő célja, hanem „arra törekedett, hogy az orosz fejedelmek hierarchiájában az első helyet foglalja el”.¹⁴ Ehhez pedig Kijev megszerzésére feltétlenül szükség volt.

Amíg Rosztyiszlav Msztyiszlavics volt a kijevi uralkodó, Bogoljubszkij nem jelentette be trónigényét, aminek nem is lett volna értelme, minthogy a nemzetségi rangsorrendben Rosztyiszlav tőle előkelőbb helyet foglalt el. Msztyiszlav Izjaszlavics rangidősségét ellenben már nem ismerte el, mint ahogyan korábban apja, Jurij Dolgorukij sem volt hajlandó tudomásul venni Msztyiszlav apja, Izjaszlav kijevi fejedelemségét. Msztyiszlav vezetésével viszont sikeres harc folyt a déli határokat állandóan nyugtalanító kunok ellen,¹⁵ ami megnehezítette az ellene való vlagyimiri fellépést. Azonban, amikor Msztyiszlav és több rokona között megromlott a viszony (a dorogobuzsi fejedelem pl. területi követelésekkel állt elő),¹⁶ a kijevi uralkodó helyzete megrendült. A Msztyiszlav Izjaszlaviccsal elégedetlen, valamint az Andrej Bogoljubszkij befolyása alatt lévő fejedelmek katonai ereje, kiegészítve a vlagyimir–szuzdali csapatokkal, lehetővé tette az északkeleti igények realizálását.

Az 1169. évi hadjárat alapvető oka tehát Bogoljubszkijnek az a törekvése volt, hogy saját szeniori jogát elismertesse. Ehhez még kisebb horderejű tényezők járultak, melyeket sokkal inkább ürügyeknek, semmint okoknak tekinthetünk. Az egyik ilyen tényező a novgorodi trón betöltésének kérdése volt. Az 1160-as évek végére az óorosz területeken három hatalmi központ, ill. csoportosulás rajzolódott ki: Andrej Bogoljubszkij (Szuzdal), a Rosz-

tyiszlavicsok (Szmolenszk, Novgorod és a Kijev környéki városok), valamint Msztyiszlav Izjaszlavics (Kijev). Msztyiszlav a Szvjatoszlav Rosztyiszlavicsal elégedetlen novgorodiakkal szövetekezett, a Rosztyiszlavicsok pedig Bogoljubszkijjal.¹⁷ Szvjatoszlav Rosztyiszlavics elmenekülése – elűzése után Novgorodban heves belpolitikai küzdelem zajlott, majd a győztes csoport elérte, hogy a kijevi uralkodó fia, Roman legyen a fejedelem, aki támadást intézett a vlagyimiri–szmolenszki koalíció ellen.¹⁸

Nem megalapozatlan, mert a Lavrentyij-évkönyv egyik utalására¹⁹ visszavezethető, az a nézet, mely összefüggést vél felfedezni a Kijev elleni hadjárat és az egyházi kérdések között. Ennek lényege a következő: az 1160-as évek eseményei akkor zajlottak, amikor még friss volt Klim orosz metropolita emléke. Az őt felváltó görög Konstantin szigorúan leszámolt Klim híveivel: a püspökök egy részét leváltották, és görögökkel helyettesítették, vagy kiközösítették. Konstantin intézkedései nagy mértékben befolyásolták azt a csapást, amelyet Andrej fejedelem mért Kijevre. Az északi egyeduralkodó szörnyű bosszút állt a metropolitán és székhelyén.²⁰

A Kijev elleni támadás résztvevőinek felsorolásából következtetni tudunk a Msztyiszlav-ellenes koalíció erejére és Andrej Bogoljubszkij befolyására is. A rosztovi, vlagyimiri és szuzdali csapatok – s egyben a hadjáratban résztvevő valamennyi egység – parancsnoka Bogoljubszkij fia, Msztyiszlav volt. Borisz Zsigyiszlavics vajda (magasrangú katonai vezető) szintén fontos feladatot kapott. Msztyiszlav Andrejevicshez az Ipatyij-évkönyv szerint az alábbi fejedelmek csatlakoztak: Gleb Jurjevics Perejaszlavlból, Roman Rosztyiszlavics Szmolenszkből, Vlagyimir Andrejevics Dorogobuzsból, Rurik Rosztyiszlavics Ovrucsból, Dávid Rosztyiszlavics Visgorodból, valamint fivérük, Msztyiszlav; Oleg és Igor Szvjatoszlavics az Olgovicsok közül; a későbbiekben a Jurjevicsek közül a legfontosabb szerepet játszó Vszevolod és unokaöccse, Msztyiszlav.²¹ A Lavrentyij-évkönyvben jórészt ugyanezek az adatok találhatók, míg a Novgorodi Első Évkönyvben mindössze három sor foglalkozik az egész hadjáratral. Azonban ez a rövid híradás mégis rendkívül jelentős, mert azt közli, hogy a polockiak, a muromiak és a rjazanyiak is részt vettek az összecsapásban.²² A Nyikon-évkönyv további kiegészítésekkel szolgál: kunok, magyarok, csehek, lengyelek és litvánok csatlakozására utal.²³ A „pogányok” részvételét más forrás is megerősíti,²⁴ igaz, külön a kunokét nem, azonban a magyar, cseh, lengyel és litván erők jelenlétét a magunk részéről megkérdőjelezzük.

A felsorolás azt bizonyítja, hogy a Szvjatoszlavicsok és a polocki fejedelmek kivételével elsősorban közeli rokonai függtek Bogoljubszkijtól, illetve szövetekeztek vele. A Jurjevicsek támogatása érthető, hiszen közöttük egyértelműen Andrej volt a rangidős. Gleb Jurjevics haláláig (1171) bátyja támogatója volt, s úgy tűnik Bogoljubszkij 1169-re kibékült egy általa elűzött féltestvérével és unokaöccsével.²⁵ A muromi és a rjazanyi

fejedelmek, mint arra többek között az 1164. évi és 1172 körüli bolgárok elleni hadjáratokban való részvételükből következtetni lehet, a vlagyimiri uralkodó befolyása alatt álltak. A Novgorodi Első Évkönyvből azonban nem derül ki, hogy 1169-ben személyesen vettek részt a támadásban, vagy csak segédcsapatokat küldtek. Az utóbbi kérdésre a forrás a polocki fejedelmekkel kapcsolatban sem ad választ. A szakirodalomban van olyan nézet, mely szerint ők a Rosztyszlavicsokhoz hasonlóan függtek Bogoljubszkijtől.²⁶ Annyi bizonyos, hogy már Szvjatoszlav Rosztyszlavics novgorodi fejedelem Toropcebe való menekülése után a polockiak a vlagyimiri uralkodóval szorosan együttműködtek.²⁷ Rosztyszlav Msztyszlavics halála után a fenti négy Rosztyszlavics, sőt mint láttuk az ötödik, Szvjatoszlav is, kénytelen volt szorosabb kapcsolatba lépni a vlagyimiri uralkodóval. A legidősebb, Roman örökölte a Szmolenszki Fejedelemséget, s mivel ez határos volt a Vlagyimir–Szuzdali Fejedelemséggel, Roman Bogoljubszkij befolyása alatt állt. Nem véletlen, hogy a későbbiekben még az érdekeivel ellentétes utasításoknak is eleget tett. Rurik, Dávid és Msztyszlav Rosztyszlavics azonban nem függött a vlagyimiri fejedelemtől. Számukra – a család novgorodi érdekeinek védelmén túl – az északkeleti szövetségesre saját déli pozíciójuk megerősítése miatt volt szükség. Vlagyimir Andrejevics Bogoljubszkij unokatestvére volt, de ő sem függött az utóbbi-tól. A Kijev elleni támadásban való részvételét nyilván az motiválta, hogy a Dorogobuzsi Fejedelemség Volhinia szomszédja volt. A Msztyszlav Izjaszlavics fennhatósága alatt lévő volhiniai és a Msztyszlávnak az egykori főváros megszerzésével jutott kijevi területek szinte bekerítették. Így Vlagyimir Andrejevics szívesen látott volna más uralkodót Kijevben.

Az Andrej Bogoljubszkij által irányított koalícióból a jelentős erőt képviselő uralkodók közül mindössze a halicsi és a csernyigovi hiányzott. Az erődemonstráció azonban nem elsősorban ezért nem hozhatott tartós eredményt. Az egymással szövetségben fellépő fejedelmek egy részének Kijevvel, ill. a Kijevi Fejedelemséggel kapcsolatos elképzelései, érdekei is oly mértékben különböztek, hogy az élesszemű kortársaknak aligha kellett különleges jóstehetséggel rendelkezniük az újabb összecsapások megjövendöléséhez.

Az Ipatyij-évkönyv szerint Kijev bevétele a következő módon zajlott le: a szövetségesek csapatai Visgorodban egyesültek, majd Kijevhez vonultak. Msztyszlav Izjaszlavics és a kijeviek keményen küzdöttek az ostromlók-kal. Háromnapos harc után a támadók betörték a városba. Msztyszlávnak sikerült kijutnia, és fivérével, Jaroszlávval a volhiniai Vlagyimirba visszavonulnia, azonban menekülés közben druzsinája egy része fogságba esett. A koalíció 1169. március 12-én vette be Kijevet. A győztesek kegyetlenül bántak a lakossággal: egyeseket megöltek, másokat elhurcoltak. A várost két napig rabolták. Nem kímélték a kolostorokat és a templomokat, még a Szófia-székesegyházat és a Tized-templomot sem. A javakat eltulajdonított-

ták, a templomokból elvitték az ikonokat, könyveket, miseruhákat és a harangokat. A „pogányok” felgyújtották a Barlang-kolostort is, amely végül megmenekült.²⁸

A Lavrentyij-évkönyv híradása sokkal szűkszavúbb, viszont rávilágít arra, mennyire pánikszerűen menekült el Msztyiszlav Izjaszlavics: feleségét és fiát sem tudta magával vinni Volhiniába, ők fogságba estek.²⁹ Az utóbbi adat megtalálható a Nyikon-évkönyvben is, amely azt állítja, hogy a támadók – név szerint megjelölt – bojárok segítségével foglalták el Kijevet, minthogy Pjotr Boriszlavics és társai a város gyenge pontjairól átcsoportosították a védőket, minek következtében az ostromlók könnyen betörhettek.³⁰

Kijev 1169. évi elfoglalása meglehetősen nagy visszhangra talált a történeti irodalomban. A különféle nézetek részletes ismertetése e dolgozat kereteit meghaladná, ezért csak néhány vélemény kiemelésére szorítkozunk. Kijev bevételének évét Ny. M. Karamzin Oroszország történetében fordulópontnak tartotta, s ez a Kijevi Rusz szétesésének idejével kapcsolatos kérdésben a XX. század. elejéig meghatározó maradt.³¹ A szovjet történetírás képviselői közül Ny. Ny. Voronyin úgy vélte, hogy 1169-ben „Kijevnek nem csak politikai, hanem egyházi tekintélye is helyrehozhatatlanul megrendült”.³² Lényegében hasonló értékelést tartalmaz „A Szovjetunió rövid története”, mely szerint a hadjárat Kijev végleges bukását jelentette. Szerepét mint politikai központét Vlagyimir (részben Halics) vette át.³³ B. A Ribakov egyrészt forráskritikai szempontból, másrészt nem orosz, csupán dél-orosz szemszögből közelítette meg a kérdést: „A kijevi évkönyvíró, aki szemtanúja volt annak, hogy a győztesek három napig rabolták a várost, olyan festőien ecsetelte ezt az eseményt, hogy valamiféle katasztrófa képzetét keltette. Valójában Kijev 1169 után is teljes intenzitással egy gazdag fejedelemség fővárosának életét élte. Templomok épültek, orosz-évkönyv íródott, készült az „Igor-ének”, ami összeegyeztethetetlen a hanyatlás fogalmával”.³⁴ A magyar kutatók közül F. Font Márta foglalkozott részletesebben az 1169. évi események értékelésével. Konceptiójának lényege a következő: Kijev hanyatlása a XII. század. közepén kezdődött. A duumvirátus véget vetett politikai, Andrej Bogoljubszkij hadjárata pedig gazdasági hegemoniájának, és csak jelképesen maradt főváros. A XII. század utolsó harmadában Kijev csak az egyik, a többtől kevésbé megszervezett fejedelemség központja volt. Először Vlagyimirnak, majd Halicsnak engedelmeskedett, a tatár invázió után pedig elvesztette szimbolikus jelentőségét is.³⁵

Bennünket az 1169. évi eseményekkel kapcsolatban leginkább Kijevnek mint politikai centrumnak a helyzetében bekövetkezett esetleges változások érdekelnek. Ebből a szempontból azonban 1169 nem jelentett határvonalat. Aligha lehet megkérdőjelezni azokat a nézeteket, melyek szerint Kijev ezután is a Kijevi Fejedelemség (többek között politikai) központja maradt.

Nem következett be változás Kijev mint össz-orosz politikai centrum helyzetében sem, mert a város politikai vezető szerepe már 1169 előtt is csak jelképes volt. Növekedett viszont Vlagyimir politikai jelentősége. Azonban Vlagyimir politikai vezető szerepének kialakulása egy folyamat eredménye volt, amely már 1169-et megelőzően megkezdődött, s Andrej Bogoljubszkij uralkodása idejében nem is fejeződött be. Ennek a folyamatnak fontos eseményét jelentette Kijev elfoglalása. Azokat, akik az 1169. évi események jelentőségét túlértékelték, az téveszthette meg, hogy az óorosz területek történetében Kijevet hasonló módon még nem foglalták el, és rabolták ki. Másrészt korábban a várost megszerző fejedelmek személyesen ültek a kijevi trónra, Msztyiszlav Andrejevics viszont – nyilván apja rendelkezése értelmében – Gleb Jurjevicset ültette oda.³⁶ Bogoljubszkij számára azonban a fő cél rangidőssége elismertetése volt, nem pedig Kijev közvetlen birtoklása.

Andrej Bogoljubszkij 1170-ben Novgorod ellen indított támadást, ahol még mindig Msztyiszlav Izjaszlavics fia, Roman volt a fejedelem, s a déli sikerek után a vlagyimiri uralkodó ismét el akarta ismertetni néhány évvel korábban elvesztett befolyását. Az összeütközésnek azonban volt egy másik oka is: Novgorod és Vlagyimir vetélkedése az északi területekért. 1169-ben a novgorodi Danyiszlav Lazutyinyics 400 főből álló druzsinával adószedésre indult az Északi Dvinához. Andrej fejedelem hétezres sereget küldött ellene, de Danyiszlav megfutamította a szuzdaliakat. A valószínűleg meglehetősen elfogult novgorodi forrás szerint a konfliktus következtében 1300 szuzdali katona vesztette életét, míg a novgorodiak közül mindössze 15. A novgorodiak az általuk ellenőrzött területeken élőkől és a szuzdali szmerdektől is beszédtek az adót.³⁷

Az Andrej Bogoljubszkij által Novgorod ellen szervezett támadást a források némiképpen eltérő módon ismertetik. A Novgorodi Első Évkönyv legfontosabb adatai a következők: a szuzdali csapatokat Bogoljubszkij fia (Msztyiszlav), a szmolenszkieket és a toropcieket Roman, valamint Msztyiszlav Rosztyiszlavics vezette. A muromi, rjazanyi és polocki fejedelmek is részt vettek druzsináikkal a hadjáratban. A novgorodiak kitartottak Roman Msztyiszlavics fejedelem és Jakun poszadnyik mellett, és megerősítették a várost. Miután a két fél között lezajlott tárgyalások nem hoztak eredményt, heves összecsapás kezdődött. Végül 1170. február 25-én a védők Roman fejedelem vezetésével győzelmet arattak: a támadók közül egyeseket lekaszaboltak, másokat elfogtak, míg az ellenséges hadsereg egy része megfutamodott.³⁸ Ezen forrás híradásának egyoldalúságát jól ellensúlyozzák az Ipatyij- és Lavrentyij-évkönyvek, melyek közül az Ipatyij-évkönyv ismerteti részletebben az eseményeket. Megtudhatjuk belőle, hogy a szövetséges csapatok még az ostrom előtt nagy pusztítást végeztek a novgorodi területeken: falvakat foglaltak el és gyújtottak fel, a férfiakat lekaszabolták, az asszonyokat, a gyerekeket, az értékesebb tárgyakat és az

állatokat magukkal vitték. Ez a forrás a kudarc egyik okát abban jelöli meg, hogy az ellenséges táborban az emberek és a lovak között járvány ütötte fel a fejét, a visszavonulás körülményeit pedig sötét színekkel ecseteli.³⁹ A Nyikon-évkönyv, amellettt hogy sok mesés elemet őriz, több ponton egyértelművé teszi a fenti adatokat. Egyebek mellett tartalmazza azt a tényt, miszerint a győzelmet a védők számára egyik kitörésük hozta meg.⁴⁰

A Novgorod elleni hadjárat tehát a vlagyimiri uralkodó számára, aki ezúttal is a háttérben maradt, csúfos kudarccal végződött, és jelentős veszteségeket okozott. Azonban, a novgorodi területek egy részét érintő súlyos károk miatt, a másik félnek sem volt oka az ünneplésre. Elképzelhető, de nem bizonyítható, hogy – amint azt az „Ocserki isztorii SZSZSZR” állítja – a sikertelen hadjárat után Bogoljubszkij blokád alá vette a rivális állam területét.⁴¹ Erre már volt példa 1167 körül, Szvjatoszlav Rosztjiszlavics menekülése után, amikor is a vlagyimiri fejedelem, a szmolenszkiekkel és a polockiakkal szövetségben, lezáratta a Novgorodba vezető utakat.⁴² Annyi bizonyos, hogy 1170-ben Novgorodban nagy drágaság volt, felment a gabona, de még a méz ára is.⁴³ Az északnyugati területek, különösen ilyen nehéz években, nem nélkülözhatték a Vlagyimir–Szuzdali Fejedelemségből érkező árukat. Állításunk bizonyításáért forduljunk V. L. Janyinhoz, aki a Novgorodi Első Évkönyvben a következő részleteket találta:

1127. „Ősszel a hideg elpusztította vetést és az őszi gabonát, és lett nagy éhség, és télen a rozs nyolcada fálgrivna”.
1128. „Ez az év kegyetlen volt: a rozs nyolcada grivna volt, és az emberek hárslevelet, nyírfakérget ettek, és mások a fa húsát szétporlasztották, összegyúrták pelyvával és szalmával; mások boglárkát, mohát, lóhúst ettek... mások pedig szétszéledtek idegen vidékekre”...
1161. „Egész nyáron szárazság volt, és elégett az összes gabona, és ősszel az egész vetést elpusztította a hideg...”⁴⁴

Janyin szerint, mivel az ilyen híradások zöme a XI–XIII. századra esik, az éhség oka nem az éghajlati és talajviszonyokban, hanem a szűk megművelt területben keresendő, s a problémán a novgorodiak délről importált gabonával segítettek. A szerző még egy fontos tényezőre mutatott rá: „Jelena Alekszandrovna Ribina, miután áttanulmányozta az ásatásokon talált rengeteg dél-orosz eredetű tárgyat, arra a megállapításra jutott, hogy a XI. század végén szünet állt be Novgorod déli kereskedelmében. Kijev és Novgorod között ugyanis ebben az időszakban komoly politikai nézeteltérés támadt, s a kijevi fejedelmek lezárták Novgorod déli kereskedelmi útvonalait”.⁴⁵ A rosztov–szuzdali föld még ezután is szállító maradt, s aligha lehet véletlen, hogy Novgorodban az árak a szuzdali vereség évében olyan

magasba szöktek. Novgorod kénytelen volt behódolni Bogoljubszkijnak, aki Rurik Rosztyiszlavicsot juttatta a fejedelmi székbe.⁴⁶

Az északnyugaton bekövetkezett változásokat a források többféle változatban ismertetik. A Novgorodi Első Évkönyv közvetlenül az árak emelkedésének leírása után közli, hogy a novgorodiak tanácskoztak, és „utat mutattak Roman fejedelemnek”, majd békeajánlással fordultak Andrej Bogoljubszkijhoz, Rurik Rosztyiszlavics pedig még 1170 októberében megérkezett.⁴⁷ Az Ipatyij-évkönyv szerint Roman, apjának a volhiniai Vlagyimirban bekövetkezett halála után, druzsinája követelésére távozott, Bogoljubszkij pedig Ruriknak adta Novgorodot.⁴⁸ A Nyikon-évkönyvben egy harmadik, az előző kettőt részben ötvöző variáció található. Eszerint miután a novgorodiak megtudták, hogy Msztyiszlav Izjaszlavics meghalt, Roman Msztyiszlavicsot elűzték, és Rurikot saját akaratukból tették meg fejedelemnek.⁴⁹

A magunk részéről már állást foglaltunk a novgorodi forrás mellett, mert az tűnik a leginkább logikusnak: a XI–XIII. században a Szuzdallal (továbbá a Kijevvel, Szmolenszkkal és Polockkal) történt összeütközéseket a krónikások minden esetben a gabonakrízisekkel kapcsolták össze,⁵⁰ vagyis ha Novgorod 1170 után nem akart tartós gabonahiányt, valamint ezzel összefüggésben magas árakat és éhínséget, akkor meg kellett egyeznie délkeleti szomszédjával. Hogy ez így is alakult arra bizonyíték a novgorodi trón további sorsa: amikor (1172-ben) Rurik Rosztyiszlavics délre távozott, a novgorodiak Bogoljubszkijtől kértek, és kaptak új fejedelmet: Jurij Andrejevicset.⁵¹ Az Ipatyij-évkönyvben található variáció szintén logikusnak tűnik, ám csak abban az esetben helytálló, ha elfogadjuk, hogy Msztyiszlav Izjaszlavics halála megelőzte Roman Msztyiszlavics Volhiniába való visszavonulását. Ez azonban szinte biztosra vehető.⁵² A Nyikon-évkönyv híradása nem fogadható el, mert a másik két forrás egyértelműen rávilágít Andrej Bogoljubszkijnak a novgorodi trón betöltésében játszott szerepére, ez pedig elhallgatja azt.

1170-ben a vlagyimir–szuzdali fejedelem befolyása elérte a csúcspontját. Andrej Bogoljubszkij keze az óorosz területek jelentős részére ért, akaratával szinte mindenhol számolni kellett. Novgorod engedelmességre kényszerítése után azonban már csak négy évig uralkodott, s ez az időszak a Dél-Oroszországgal kapcsolatos elképzeléseinek kudarcát hozta.

Az, hogy Bogoljubszkij megszerezte Kijevet és a rangidősséget, Dél-Oroszországban nem teremtett stabilitást. Ellenkezőleg, még tovább élezte az amúgy sem jelentéktelen ellentéteket. Öccse, Gleb helyzete meglehetősen ingatag volt Kijevben, amíg élt az elűzött Msztyiszlav Izjaszlavics. A volhiniai fejedelem testvérével, Jaroszlávval és a halicsiakkal még 1169-ben megtámadta Dorogobuzst, ahol Gleb és Andrej Jurjevics szövetségese, a beteg Vlagyimir Andrejevics uralkodott. A lépés oka nyilván az volt, hogy a dorogobuzsi fejedelem segített elűzni Msztyiszlávot Kijevből, az

akció azonban sikertelen maradt. Vlagyimir Andrejevics rövidesen meghalt. Gyermeke nem lévén, trónját és volosztyát Vlagyimir Msztyiszlavics szerezte meg.⁵³

1170-ben Msztyiszlav Izjaszlavics ismét támadott, ezúttal Kijev ellen, s szövetségeseivel akadálytalanul foglalta el a várost. Gleb Jurjevics ezalatt Perejaszlávlban kunokkal kapcsolatos ügyeket intézett. Msztyiszlav Visgorodot is megtámadta, de Dávid Rosztyiszlavics eredményesen védekezett. A volhiniai fejedelmet ezután egyre-másra hagyták cserben szövetségesei, míg Dávid újabb segítséget kapott, Gleb pedig kunokkal közeledett. Msztyiszlav Izjaszlavics kénytelen volt visszatérni korábbi fejedelemségébe, ahol még ebben az évben meg is halt.⁵⁴ Tevékenysége jól tükrözte a Volhiniai Fejedelemség megerősödését. Andrej Bogoljubszkijhoz hasonlóan, Msztyiszlav Izjaszlavics is mind nagyobb területre akarta hatalmát kiterjeszteni, mind több fejedelmet akart függő helyzetbe kényszeríteni. Azonban Volhinia befolyása Oroszországban ekkor már kisebb volt, mint a Vlagyimir–Szuzdali Fejedelemségé. Ezt mutatta Msztyiszlav számos kudarca is.

1171-ben meghalt Gleb Jurjevics,⁵⁵ és Bogoljubszkij politikája egyik legfontosabb támaszát veszítette el. Kijevben ezután akarata csak annyiban érvényesülhetett, amennyiben az a Rosztyiszlavicsok érdekeit is szolgálta. Az utóbbiak Dorogobuzsból Vlagyimir Msztyiszlavicsot hívták meg a megüresedett trónra.⁵⁶ Bogoljubszkij azonban nem fogadta el az új uralkodót, mert Msztyiszlav utolsó kijevi uralkodása idején Vlagyimir szövetséget kötött a volhiniai Izjaszlavicsokkal, másrészt az ő engedélye nélkül lett kijevi fejedelem,⁵⁷ és Kijev elhagyására szólította fel.⁵⁸ Vlagyimirt, aki mindössze négy hónapig uralkodott a Dnyeper parti városban,⁵⁹ valószínűleg csak halála mentette meg az elűzéstől.⁶⁰

A kijevi trónra ismét Andrej Bogoljubszkij pártfogoltja került. A vlagyimiri uralkodó ezzel kapcsolatos üzenetében hangsúlyozta, hogy azért adja Kijevet Roman Rosztyiszlavicsnak, mivel a Rosztyiszlavicsok „atyjuknak” ismerték el őt,⁶¹ vagyis tudomásul vették a nemzetségi rangsorrendben elfoglalt helyét. Bogoljubszkij és a Rosztyiszlavicsok koalíciója azonban hamarosan felbomlott, és a következő években Dél-Oroszországban meglehetősen viharos események játszódtak le, melyeket az Ipatyij-évkönyv igen részletesen ismertet, bár az időpontok tisztázását alig teszi lehetővé.⁶²

Roman Rosztyiszlavics kijevi uralkodása idején Andrej Bogoljubszkij arról értesült, hogy Gleb Jurjevics nem természetes halállal halt meg. Nyilván Kijevből kapta a hírt, mert amikor kisebb druzsinájának tagját, Mihnót a Rosztyiszlavicsokhoz küldte, név szerint kérte a feltételezett gyilkosok kiadatását. Mivel kérésének nem tettek eleget, Roman Rosztyiszlavicsnak újabb üzenetet küldött: „Fivéreiddel nem az én akaratom szerint jársz el, így hagyd el Kijevet, Dávid Visgorodból, Msztyiszlav Belgorodból

(távozzon – M. J.), menjetek valamennyien Szmolenszkbe, és osztozkodjatok ott!”⁶³ Roman engedelmeskedett, a trónt pedig Mihalko Jurjevics kapta meg, aki azonban nem hagyta ott Torcseszket, hanem öccsét, Vszevolodot és unokaöccsét, Jaropolkot küldte maga helyett. Ezúttal a délen maradt Rosztyiszlavicsok juttattak el üzenetet Vlagyimirba, amelyben ártatlanságukat hangoztatták, majd egy éjjel bevonultak Kijevbe, Mihalko kreatúráit elfogták, és Rurikot tették meg fejedelemnek.

Bogoljubszkij nem tudott belenyugodni Kijev feletti befolyásának elvesztésébe. Újabb utasítását ismét Mihno közvetítette, s ebben azt követelte, hogy Rurik menjen a bátyjához Szmolenszkbe, míg Dávid és Msztyiszlav hagyja el az orosz földet. A Rosztyiszlavicsok azonban nem ijedtek meg. Msztyiszlav utasítást adott a követ hajának és szakállának lenyírására, Bogoljubszkijnak pedig a következőt üzent: „Mi eddig mint atyánkat szeretünk téged, de ha te ilyen szavakkal küldtél (követet – M. J.) hozzánk, nem mint fejedelemhez, hanem mint podrucsnyikhoz és egyszerű emberhez, akkor cselekedj úgy, ahogyan kigondoltad, az Isten pedig ítélkezni fog felettünk”.⁶⁴ Miután a vlagyimiri fejedelem ezt meghallotta, megparancsolta, hogy gyűjtsenek sereget.

Az 1173. évi hadjáratot tehát a Rosztyiszlavicsok szembefordulása idézte elő. Bogoljubszkij azonban látszólag még éppen elég szövetségest és függő helyzetű fejedelmet tudott mozgósítani, nem beszélve saját állama katonai erejéről. Az Ipatyij-évkönyv szerint csak a rosztovi, szuzdali, vlagyimiri, perejaszlavli, beloozerói, muromi, rjazanyi és novgorodi csapatok létszáma 50000 fő volt. Ezek élére Andrej fejedelem a legfiatalabb fiát, Jurijt valamint ismét Borisz Zsigyiszlavics vajdát állította, azzal az utasítással, hogy Rurikot és Dávidot űzzék el otcsinájából, Msztyiszlávot pedig fogják el, de ne tegyenek vele semmit, hanem vigyék Vlagyimirba.

Amikor a sereg Szmolenszk mellett vonult, Roman Rosztyiszlavics kénytelen volt fia vezetésével saját druzsináját elengedni testvérei ellen. A polocki, turovi, pinszki és gorogyeszki fejedelmeknek is részt kellett venniük a hadjáratban. A csernyigovi földre érve csatlakoztak az Olgovicsok, majd a vlagyimiri uralkodó féltestvérei (Mihalko, Vszevolod) valamint unokaöccsei (Vlagyimir Glebovics a déli Perejoszlávól; illetve Msztyiszlav és Jaropolk Rosztyiszlavics), sőt dél-oroszországi nomád törzsek is. Összesen több mint húsz fejedelem vonult Kijev ellen,⁶⁵ a korabeli viszonyokhoz képest nagy létszámú hadsereggel. Összehasonlítva mindezt az 1169-es adatokkal megállapíthatjuk, hogy Andrej Bogoljubszkij hatalma időközben tovább növekedett. A jelentősebb óoroszl államok közül mindössze a Halicsi és a Volhiniai Fejedelemség nem került befolyása alá.⁶⁶

Értesülvén a támadásról, a Rosztyiszlavicsok korábbi volosztjaikba vonultak vissza: Rurik Belgorodba, Msztyiszlav pedig Dávid csapataival Visgorodba. Dávid Halicsba ment Jaroszlav fejedelemhez segítséget kérni. A koalíciós erők átkeltek a Dnyeperen, és akadálytalanul eljutottak Kijevig.

A rangidős közöttük a csernyigovi Szvjatoszlav Vszevolodovics volt, aki – úgy tűnik, – megkapta a parancsnokságot az egész had felett. Szvjatoszlav néhány fejedelmet Visgorodhoz küldött, köztük volt Vszevolod Jurjevic is. Amikor az utóbbiak csapataikkal odaérkeztek a városhoz, Msztyiszlav Rosztyiszlavics rájuk támadt. Látva, hogy íjászhai összekeveredtek az ellenséges katonákkal, Msztyiszlav követte őket druzsinájával. Viharos összecsapás után szétváltak a küzdő felek. Kevesen estek el, de sok volt a sebesült. Ez után a csata után az „idősebb” fejedelmek is Visgorodhoz vonultak, és mindennap indítottak rohamot. Msztyiszlav Rosztyiszlavics sok katonát vesztett, de nem adta meg magát. Már kilenc hete ostromolták a várost, amikor megjelent a lucki fejedelem. Jaroszlav Izjaszlavics, azonban nem a szövetségeseket akarta megsegíteni, sokkal inkább rangidősségét elismertetni és Kijevet megszerezni. Az Olgovicsok ebbe nem egyeztek bele. Ekkor a lucki uralkodó a Rosztyiszlavicsokkal kezdett tárgyalásokat, akik viszont átengedték neki Kijevet. Jaroszlav Izjaszlavics először Rurikhoz indult Belgorodba. A szövetségesek között az egyik éjszaka az a hír terjedt el, hogy a Rosztyiszlavicsok egyesülnek a halicsiakkal, és megtámadják őket, mire a seregben szörnyű zűrzavar keletkezett. A hajnalt meg sem várva valamennyien elindultak, hogy átkeljenek a Dnyeperen, de sokan megfulladtak. Msztyiszlav látta az általános futást, druzsinájával kitört Visgorodból, és rátámadt az ellenséges táborra, ahol sok foglyot ejtett.⁶⁷

A kedvezőnek mondható előjelek ellenére az 1173. évi hadjárat csúfos kudarccal végződött. A vereség egyik okát a Rosztyiszlavicsok tevékenységében kell keresni, akik ügyesen taktikáztak, s – ha szükség volt rá – hősiiesen harcoltak. Nem egy helyen védekeztek, megnehezítve ezzel az ellenség dolgát. Megkeresték a lehetséges szövetségeseket, és áldozatot is hoztak. A másik ok a Bogoljubszkij által megszervezett koalíció meglehetősen vegyes összetétele volt. A szmolenszkiek akaratuk ellenére vettek részt a hadjáratban, s valószínűleg a novgorodiak sem nagy lelkesedéssel harcoltak, ugyanez vonatkozik a polocki, turovi, pinszki és gorogyeszki fejedelmekre, akiknek mindegy volt, hogy Andrej Bogoljubszkij vagy a Rosztyiszlavicsok győznek-e. A Jurjevicsek sem küzdöttek szívvel-lélekkel bátyjuk érdekeiért, akivel egyáltalán nem voltak jó viszonyban. Különösen így volt ez, amikor látták, hogy a csernyigovi és a volhiniai fejedelem azon vitatkozik, kit illet meg Kijev. Feltételezhető, hogy Bogoljubszkij Kijevet a csernyigovi uralkodónak ígérte. Ha pedig senkinek sem ígérte, akkor egyik fejedelem sem tudta, ki fogja kihasználni Andrej esetleges győzelmét.⁶⁸

1174-ben a lucki Jaroszlav Izjaszlavics lett a kijevei fejedelem, hatalma azonban jóformán csak az egykori fővárosra korlátozódott, és még ezért is meg kellett küzdenie Szvjatoszlav Vszevolodovicssal. A Rosztyiszlavicsok viszont ismét felvették a kapcsolatot Bogoljubszkijjal. Azt akarták elérni, hogy segítse Románt Kijev elfoglalásában. Tudták, a vlagyimiri fejedelem őt nem tekinti ellenségnek. Andrej Bogoljubszkij nem utasította el ugyan

az ajánlatot, de a válaszadás előtt fivéreivel akart tanácskozni, akikhez üzenetet küldött,⁶⁹ de már nem várhatta meg a tőlük érkező híreket, mert 1174. június 29-én bogoljubovi palotájában összeesküvés áldozata lett.⁷⁰

Andrej Bogoljubszkij külpolitikáját az eredmények és a kudarcok változása miatt nem lehet egyértelműen pozitívan vagy teljesen negatívan értékelni. A bolgárok elleni támadásokkal Bogoljubszkij minden bizonnyal hozzájárult öccse, Vszevolod Bolsoje Gnyezdo későbbi sikereihez, Novgorod pedig haláláig ellenőrzése alatt állt. Kétségtelen azonban, hogy Kijevvel kapcsolatban illúziókat táplált. 1169-ben ugyan célkitűzései megvalósulni látszottak, 1173-ban viszont olyan kudarcot könyvelhetett el, amely valószínűleg a tragikus körülmények között bekövetkezett halála okai közé sorolható. Tévedés azt gondolni, hogy 1173 után Andrej „mint politikai tényező megszűnt létezni.”⁷¹ A vlagyimiri uralkodó ugyanis a visgorodi vereség után csak addigi hegemoniáját veszítette el, de még mindig jelentős fejedelem volt, a mérleg nyelve maradt. S ha – egyébként teljes joggal – komor színekkel festjük le Andrej Bogoljubszkij Kijevvel kapcsolatos törekvéseit és lépéseit, ügyelnünk kell arra, hogy a legsötétebb árnyalatok mások, például a Rosztyszlavicsok déli tevékenységének ábrázolásához szükségesek.

JEGYZETEK

1. Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV. vv. v dvuh csasztjah. Cs. I, Drevnyaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty.M., 1953, 328. B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII. vv. M., 1982, 548.
2. V. A. Kucskin: Rosztovo–Szuzdalszkaja zemlja v X-pervoj tretyji XIII vekov. Isztorija SZSZSZR, 1969/2, 85, 94.
3. Polnoje Szobranije Russzkih Letopiszej (a továbbiakban: PSZRL). T. I, M., 1962, 352–353.
4. Uo.
5. Az egész hadjárat ismertetése: uo. 364.
6. A trónharcok ismertetése: PSZRL. T. II., M., 1962, 489–490, 499–509, 513–518.
7. Sz. M. Szolovjov: Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. Kny. I., t. II, M., 1959, 512.
8. PSZRL. T. II, 519, 521.
9. PSZRL. T. I, 353; T. II, 533–537.
10. PSZRL. T. I, 350.
11. PSZRL. T. II, 509–511.

12. Novgorodszkaja Pervaja Letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (a továbbiakban: NPL). M.–L., 1950, 31–32.
13. PSZRL. T. II, 537.
14. Isztorija Kijeva. T. I, Kijev, 1982, 142.
15. PSZRL. T. II, 538–540.
16. Uo. 543.
17. A hatalmi csoportosulások ismertetése: L. V. Alekszejev: Szmolenszkaja zemlja v IX–XIII vv. M., 1980, 216.
18. NPL. 32–33.
19. PSZRL. T. I, 354.
20. Ny. Ny. Voronyin: Andrej Bogoljubszkij i Luka Hrizoverg. Vizantijszkij vremennyik. T. XXI, M., 1962, 48–49.
21. PSZRL. T. II, 543–544.
22. NPL. 33.
23. PSZRL. T. IX, 237.
24. PSZRL. T. II, 545.
25. A tárgyilagosság úgy kívánja, hogy megjegyezzük: Mihalko Jurjevics nem Andrej Bogoljubszkijt, hanem Msztyiszlav Izjaszlavics kijevi fejedelmet támogatta, igaz, eredménytelenül: uo. 544.
26. L. V. Alekszejev: Polockaja zemlja v IX–XIII vv. M., 1966, 279.
27. NPL. 32.
28. PSZRL. T. II, 544–545. Sz. M. Szolovjov szerint a Barlang-kolostort a kunok gyűjtötták fel: Sz. M. Szolovjov: I.m. 517.
29. PSZRL. T. I, 354.
30. PSZRL. T. IX, 237–238.
31. P. P. Tolocsko: Drevnyaja Rusz. Kijev, 1987, 209.
32. Ny. Ny. Voronyin: I.m. 49.
33. Kratkaja isztorija SZSZSZR v dvuh csasztyah. Cs. I, 1983, 47.
34. B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz..., 493.
35. M. Font: Vazsnyejsije polityiceszkije problemi v Kijevszkoj Ruszi XII. v. AUSZ, Dissertationes Slavicae, 1981, 18–19.
36. PSZRL. T. II, 545.
37. NPL. 33. A Nyikon-évkönyv hasonló képet fest az eseményekről, azonban azt állítja, hogy magára az összecsapásra Beloozeróban került sor: PSZRL. T. IX, M., 1965, 241. A szövegkörnyezet alapján viszont ez kevésbé valószínű. V. A. Kucskin is az Északi Dvina vidékét jelölt meg az összeütközés helyszínéként: V. A. Kucskin: I.m. 87.
38. NPL. 33.
39. PSZRL. T. II, 560.
40. PSZRL. T. IX, 242, 243.
41. Ocserki isztorii SZSZSZR..., 328.
42. NPL. 32.
43. Uo. 33.

44. V. L. Janyin: Nyírfakéreg levelek üzenete. Bp.–Uzsgorod, 1980, 226–227.
45. Uo. 227–228.
46. NPL. 33.
47. Uo.
48. PSZRL. T. II, 561–562.
49. PSZRL. T. IX, 246.
50. V. L. Janyin: Nyírfakéreg levelek üzenete, 228.
51. PSZRL. T. I, 365; T. II, 566. NPL. 34.
52. Ny. G. Berezskov: Hronologija russzkovo letopiszanyija. M., 1963, 182–183, 186, 337.
53. PSZRL. T. II, 546–547.
54. Uo. 547–549, 559.
55. Uo. 563.
56. Uo. 566.
57. Sz. M. Szolovjov: I.m. 540.
58. PSZRL. T. II, 566.
59. Uo. 567.
60. L. V. Alekszejev kétkedésének adott hangot Vlagyimir Msztyiszlavics természetes halálával kapcsolatban. Lehetségesnek tartotta, hogy „őt is elérte Dolgorukij és Gleb sorsa”: L. V. Alekszejev: Szmolenszkaja zemlja..., 217.
61. PSZRL. T. II, 567.
62. Az 1173. évi hadjárat előzményeinek ismertetése (a résztvevők felsorolása nélkül): uo. 569–573.
63. Uo. 569–570.
64. Uo. 573.
65. Az 1173. évi hadjárat résztvevőienek felsorolása: uo. 573–575.
66. A csernyigovi fejedelem sem függött Andrej Bogoljubszkijtől. Szvjatoszlav Vszevolodovics Bogoljubszkij szövetségese volt, mivel céljaik (a Rosztyiszlavicsok dél-oroszországi befolyásának visszaszorítása, legfőképpen Kijevtől való megfosztásuk) egybeestek.
67. A hadi események ismertetése: PSZRL. T. II, 575–578.
68. Sz. M. Szolovjov: I.m. 544.
69. PSZRL. T. II, 578–580.
70. PSZRL. T. I, 369; T. II, 580.
71. B. A. Ribakov: „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M, 1971, 147.